

Contramine

In deze rubriek stelt *Tijdschrift voor Geschiedenis* recente debatten binnen de historische wereld centraal. De bijdragen zijn bedoeld als verslaglegging van de discussie. Onderstaande teksten zijn gebaseerd op het debat over eurocentrisme versus afrocentrisme in het onderwijs over Oude Geschiedenis, georganiseerd door New Urban Collective, op 27 juni 2015 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Waarom wij studenten niet vertellen dat de Griekse cultuur uit ‘Zwart Afrika’ komt

Gerard Boter en Jaap-Jan Flinterman

TVGESCH 129 (2): 241–250

DOI: 10.5117/TVGESCH2016.2.BOTE

Abstract

Why we do not tell our students that Greek culture originates in ‘Black Africa’

The present contribution is an offshoot of a public debate on Afrocentric criticisms of the teaching of Ancient History, held at the Vrije Universiteit Amsterdam in June 2015 (for a video recording of this event see <https://www.youtube.com/watch?v=WMu5IncT8OU>). We argue that the central tenets of the Afrocentric view of Ancient History, viz. that the ‘Greek miracle’ was a derivative of Egyptian culture, and that pharaonic Egypt was a black civilization, are edifying myths rather than serious contributions to our understanding of the history of the Eastern Mediterranean in Antiquity and that they should not be taught in public educational institutions.

Keywords: Afrocentrism, instrumentalizing history, historical myths, racialism, hyperdiffusionism

Zwarten zijn in de loop van hun geschiedenis slachtoffer geweest van koloniale uitbuiting, slavernij en discriminatie. Pogingen hen te doen geloven dat hun ondergeschikte maatschappelijke positie haar oorsprong en rechtvaardiging vindt in natuurlijke inferioriteit, vormen een wezenlijk onderdeel van de repressieve instrumenten die tegen hen zijn ingezet.

De Europese culturele verworvenheden zijn daarbij vaak aangevoerd als bewijs van de blanke superioriteit. Als erflater van hun beschaving claimden Europeanen sinds het einde van de achttiende eeuw een sterk geïdealiseerde klassieke Griekse cultuur. Tot de romantische idealisering van die cultuur behoorde benadrukking van de uniciteit en originaliteit

van de artistieke en intellectuele prestaties van de Grieken.

Reeds in de negentiende eeuw eisten zwarte intellectuelen in de VS een prominente plaats in de geschiedenis op voor Afrika. Het afrocentrische beeld van de geschiedenis van de Oudheid bouwt voort op de intellectuele arbeid van deze pioniers.¹ Daarnaast is het geïnspireerd door het werk van de Senegalese polyhistor Cheick Anta Diop (1923-1986).² De twee centrale stellingen van dit geschiedbeeld zijn: (i) de Egyptische beschaving was een zwarte beschaving; en (ii) essentiële culturele verworvenheden van de Grieken waren ontleend aan – of zelfs gestolen van – de Egyptenaren. Als beide stellingen juist zijn en men wenst vol te houden dat de wieg van de Europese cultuur in Griekenland heeft gestaan, dan kan men er niet omheen dat de westerse beschaving in zwart Afrika is geconcipieerd. De Griekse beschaving is geen oorspronkelijke schepping; het 'Griekse wonder' is namaak.

Door de publicatie van het uiteindelijk driedelige *Black Athena. The Afroasiatic roots of classical civilization* (New Brunswick NJ 1987-2006) van Martin Bernal (1937-2013) is de belangstelling voor de afrocentrische versie van de Oude Geschiedenis ook buiten de Verenigde Staten toegenomen. Bernal was geen 24-karaat afrocentrist en hij is door afrocentrische publicisten met de nodige aarzeling als bondgenoot aanvaard.³ Toch speelde hij onmiskenbaar in op afro-

centrische sentimenten.⁴ In Nederland wordt het afrocentrisch gedachtegoed uitgedragen door Djehuti Ankh-Kheru.⁵ Hij werkt samen met Sandew Hira, die streeft naar de instelling van 'Decolonizing The Mind Studies Departments' aan Nederlandse universiteiten. Het onderwijs in zulke afdelingen zou voor en door 'mensen van kleur' moeten worden gegeven en een bijdrage moeten leveren aan 'empowerment'.⁶

Instrumentalisering van de geschiedenis

Niemand kan bezwaar maken tegen pogingen het gevoel van eigenwaarde van 'mensen van kleur' te vergroten. Of de prestaties van het voorgeslacht daarbij een rol moeten spelen is een andere vraag. Instrumentalisering van de geschiedenis wekt hier te lande al snel lachlust of verontwaardiging op. Vrijheidsliefde kan heel goed worden aangekweekt zonder dat men zich beroept op de Bataven, en wil men de ondernemingszin van de burgers bevorderen, dan laten mensen met onderscheidingsvermogen verwijzingen naar de Verenigde Oost-Indische Compagnie liever achterwege.

4 Thomas A. Schmitz, 'Ex Africa lux? Black Athena and the debate about afrocentrism in the US', *Göttinger Forum für Altertumswissenschaft* 2 (1999) 17-76, aldaar 47-51.

5 Zie bijvoorbeeld Djehuti Ankh-Kheru, *Gezegend en vervloekt. Een geschiedenis van groter Afrika van de bakermat van de beschaving tot aan het derde millennium* (Den Haag 2013).

6 Presentatie van Sandew Hira en Djehuti Ankh-Kheru voor debat met Gerard Boter en Jaap-Jan Flinterman, 27 juni 2015, <http://www.iisr.nl/tekst-van-de-presentatie-van-sandew-hira-en-djehuti-ankh-kheru-bij-het-debat-eurocentrisme-versus-afrocentrisme/> (geraadpleegd 17 maart 2016).

1 Zie Stephen Howe, *Afrocentrism. Mythical pasts and imagined homes* (Londen en New York 1998) 35-58.

2 Ibidem, 163-192.

3 Zie voor Bernals relatie tot het afrocentrisme: Ibidem, 193-211; Yaacov Shavit, *History in black. African-Americans in search of an ancient past* (Londen en Portland, OR 2001) 70-72.

De bezwaren tegen instrumentalisering van de geschiedenis beperken zich niet tot de twijfelachtige relevantie of morele ambiguïteit van het verleden waarop men zich beroept. Wie de geschiedbeoefening dienstbaar maakt aan een hoger doel zal, bewust of onbewust, geneigd zijn het verleden zodanig te retoucheren dat het aan bruikbaarheid wint. Niet de vraag of de beeldvorming wetenschappelijk verantwoord is, maar of zij bijdraagt tot het gestelde doel komt op de voorgrond te staan: het zelfbewustzijn bevorderende mythes krijgen de voorkeur boven als onaangenaam ervaren waarheden.

De twee stellingen die de kern vormen van het afrocentrische beeld van de geschiedenis van de Oudheid, zijn onhoudbaar. Omdat dit geschiedbeeld beoogt het gevoel van eigenwaarde van zwarte mensen te versterken, kan men de juistheid ervan niet ter discussie stellen zonder te worden gerekend tot de eurocentristen, die 'de ideologie van de witte suprematie verkondigen'.⁷ Maar wie de voorkeur geeft aan een wetenschappelijk gefundeerd beeld van het verleden kan zich door zulke verwijten niet laten weerhouden. Afrocentrische opvattingen behoren niet te worden onderwezen als serieuze bijdrage aan de wetenschappelijke beeldvorming van de geschiedenis van Noord-Afrika, West-Azië en Zuid-Europa in de Oudheid: dat is de strekking van wat wij zullen betogen.

Het zwarte land

'De geschiedenis van de Nijlvallei-beschavingen, Egypte inclus, behoort onmiskenbaar tot de geschiedenis van Zwart Afrika,'

⁷ Zie noot 6.

aldus Djehuti Ankh-Kheru, en hij verwoordt daarmee een onder afrocentristen breed gedragen opvatting: de oude Egyptenaren waren zwart en de Egyptische cultuur kan worden gekarakteriseerd als een zwarte beschaving.⁸

Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft het onderscheiden van verschillende menstypes op basis van fysieke eigenschappen in de wetenschappelijke wereld sterk aan populariteit ingeboet. Veel fysisch antropologen zijn er niet langer van overtuigd dat het begrip 'ras' een biologische werkelijkheid dekt.⁹ De meeste historici en sociale wetenschappers gaan ervan uit dat ras een sociale categorie is, die gestalte krijgt in het opplakken van raciale labels binnen een samenleving. Er zijn, met andere woorden, waarneembare uiterlijke verschillen tussen mensen, maar hoe die verschillen worden gebruikt om *ingroups* en *outgroups* te onderscheiden, dat verschilt per samenleving en per periode.¹⁰ Afrocentristen zijn echter wars

⁸ Djehuti Ankh-Kheru, *Gezegend en vervloekt*, 18. Een uitvoerige uiteenzetting van deze opvatting is Cheick Anta Diop, 'Origins of the ancient Egyptians', in: G. Mokhtar ed., *General history of Africa II. Ancient civilizations of Africa* (Parijs etc. 1981) 27-57. Uit de 'Annex to Chapter I: Report of the symposium on "The peopling of ancient Egypt and the deciphering of the Meroitic script", Cairo, 28 January-3 February 1974' (p. 58-82) blijkt dat Diops denkbeelden daar met de nodige scepsis werden ontvangen.

⁹ Zie C. Loring Brace e.a., 'Clines and clusters versus "race". A test in ancient Egypt and the case of death on the Nile', in: Mary R. Lefkowitz en Guy MacLean Rogers ed., *Black Athena revisited* (Chapel Hill en Londen 1996) 129-164; vgl. Joseph L. Graves Jr., *The emperor's new clothes. Biological theories of race at the millennium* (New Brunswick NJ en Londen 2001) 1: '[T]here is no biological basis for separation of human beings into races [...].'

¹⁰ Een interessante beschouwing over de problemen rond het begrip 'ras' biedt Benjamin Isaac, *The invention of racism in classical antiquity* (Princeton NJ en Oxford 2004) 17-38.

van relativering van de toepasbaarheid van het begrip 'ras' en neigen ertoe beschavingen te zien als voortbrengsels van door biologische criteria onderscheiden menselijke groepen. Dat is ook logisch gezien het doel van het afrocentrische geschiedbeeld. Het afrocentrische antwoord op de mythe van de blanke superioriteit is de mythe van de zwarte superioriteit.¹¹

Wij zullen ons niet wagen aan het onderscheiden van verschillende varianten van de *homo sapiens sapiens* op basis van schedel- of melaninemetingen of van genetisch onderzoek.¹² Buiten afrocentrische kring bestaat consensus dat de bevolking van faraonisch Egypte ongetwijfeld Afrikaans was, maar niet adequaat kan worden gekarakteriseerd als zwart of blank.¹³ Men erkent dat volgens moderne Amerikaanse maatstaven de meeste Egyptenaren geen 'blanken' waren: de gemiddelde farao zou in de jaren vijftig van de vorige eeuw geen restaurant in het zuiden van de VS zijn ingekomen.¹⁴ Dit zegt uiteindelijk meer over de onzinnigheid van de racistische maatstaven dan over de huidskleur van de oude Egyptenaren, die

hoogstwaarschijnlijk niet uniform was, maar lichter werd naarmate men noordelijker, donkerder naarmate men zuidelijker kwam.

Veel interessanter vinden de meeste egyptologen de vraag hoe de oude Egyptenaren zichzelf zagen in relatie tot buitenstaanders en hoe die buitenstaanders tegen Egyptenaren en naburige volken aankeken. Omdat ook aan het antwoord op deze vraag argumenten zijn ontleend voor de afrocentrische opvatting, moeten we daarbij kort stilstaan.

Uit iconografische en tekstuele bronnen blijkt dat de onderdanen van de farao's vonden dat zij er heel anders uitzagen dan vreemdelingen: anders dan mensen uit de Levant en uit Libië, maar ook anders dan mensen uit Nubië, het gebied ten zuiden van Egypte. Tot de criteria die werden gebruikt om vreemdelingen te onderscheiden van Egyptenaren, behoorden uiterlijk en huidskleur.¹⁵ Libiërs en Levantijnen hebben op Egyptische afbeeldingen een lichtere huidskleur dan Egyptenaren, Nubiërs een donkerder. Een fraai voorbeeld is een beschilderd kistje uit het graf van Tut-anch-amon. Op de lange zijden is afgebeeld hoe de farao staande op zijn strijdswagen vijanden verdelgt: aan de ene kant Levantijnen, aan de andere kant Nubiërs. De Nubiërs worden door de farao met pijlen bestookt, door jachthonden aangevallen en door de Egyptische infanterie onder de voet gelopen. Duidelijk waarneembaar is dat de huidskleur van de koning en zijn soldaten aanzienlijk

11 Zie bijvoorbeeld Shavit, *History in black*, 28-9, 145-7 en 167-70.

12 Opvattingen van afrocentristen zijn onder fysisch antropologen omstreden. Zie voor kritiek op Diops toepassing van de 'melanin dosage test' ('a laboratory method which enables us to classify the ancient Egyptians unquestionably among the black races,' aldus Diop, 'Origins of the ancient Egyptians', 35) en op zijn omgang met de resultaten van andere fysisch-anthropologische methodes: Alain Froment, 'Origine et évolution de l'homme dans la pensée de Cheikh Anta Diop. Une analyse critique', *Cahiers d'études africaines* 31 (1991) 29-64, aldaar 44-52.

13 Frank J. Yurco, 'Were the ancient Egyptians black or white?', *Biblical Archaeology Review* 15,5 (september/oktober 1989) 24-29; Berry Kemp, *Ancient Egypt. Anatomy of a civilization* (tweede editie; Londen en New York 2006) 58.

14 Schmitz, 'Ex Africa lux?', 46.

15 Shavit, *History in black*, 149-152; B.J.J. Haring, 'Occupation: foreigner. Ethnic difference and integration in pharaonic Egypt', in: W.H. van Soldt ed., *Ethnicity in ancient Mesopotamia. Papers read at the 48th Rencontre Assyriologique Internationale Leiden, 1-4 July 2002* (Leiden 2005) 162-172, aldaar 164-165; Kemp, *Ancient Egypt*, 23-28.

Dit reliëf (14de eeuw v.Chr.) uit de tombe van Horemheb, opperbevelhebber van het Egyptische leger onder Tut-anch-amon, laat zien hoe Nubische krijgsgevangenen worden gedisciplineerd en geregistreerd door Egyptische bewakers. Klaarblijkelijk vonden de Egyptenaren dat zij er heel anders uitzagen dan hun zuiderburen.

Museo Civico Archeologico, Bologna, KS 1869 = 1887. Wikimedia Commons CC BY-SA 3.0

lichter is dan die van de vijanden, die als zwarten zijn afgebeeld.¹⁶ De oude Egyptenaren zelf waren er kennelijk niet echt van doordrongen dat ze zwart waren.

Wat betreft de observaties van buitenstaanders beperken we ons tot de Grieken. Afrocentristen beroepen zich graag op een passage uit het tweede, aan Egypte gewijde boek van het geschiedwerk van Herodotus (vijfde eeuw v.Chr.). De geschiedschrijver zegt daar van de Egyptenaren dat

zij *melangchroes* en *oulotriches* zijn: '[d]at ze een donkere huid en kroeshaar hebben,' vertalen zowel Onno Damsté als Hein van Dolen.¹⁷ Uit andere passages uit het werk van Herodotus en dat van andere Griekse auteurs blijkt echter dat de eigenschappen die met de woorden *melas* ('zwart', 'donker') en *oulos* ('gekruild', 'wollig') worden uitgedrukt, in verschillende gradaties voorkomen. Zo hebben volgens Herodotus de Ethiopiërs, die hij ten zuiden van Egypte lokaliseert, 'het wolligste haar van alle mensen',¹⁸ en in een geschrift dat op naam van Aristoteles is overgele-

¹⁶ Caïro, Egyptisch Museum, JE 61467.

¹⁷ Herodotus 2.104. Vertalingen: Herodotos, *Historiën*. Vertaling Dr. Onno Damsté (Bussum 1968); Herodotos, *Het verslag van mijn onderzoek*. Vertaald, ingeleid en geannoteerd door Hein L. van Dolen (Nijmegen 1995).

¹⁸ Herodotus 7.70: *oulotaton trichōma echousi pantōn anthrōpōn*.

verd, wordt gesteld dat de Ethiopiërs een 'donkere huid' (*derma melan*) hebben, en wel 'donkerder dan de andere mensen' (*melanteron ē tōn allōn*).¹⁹ Ook donkerder dan die van de Egyptenaren, zoals blijkt uit een passage uit het *Leven van Apollonius* van Philostratus. Die beschrijft de bewoners van de grensstreek tussen Egypte en Ethiopië als 'minder donker dan de Ethiopiërs en donkerder dan de Egyptenaren'.²⁰ Net als de Egyptenaren zelf maakten de Grieken dus onderscheid tussen de Egyptenaren en de mensen die ten zuiden van hen woonden.²¹

We vatten kort samen. Er is niets tegen te stellen dat de oude Egyptenaren naar moderne maatstaven 'mensen van kleur' waren; vermoedelijk was hun huidskleur overigens evenmin uniform als die van hun tegenwoordige landgenoten. Pogingen de Egyptische cultuur voor *zwart* Afrika te claimen gaan echter voorbij aan de heterogeniteit van de bevolking van het Afrikaanse continent. Bovendien ontleenen zulke pogingen hun bestaansreden aan een bedenkelijke identificatie van cultuur en ras.

Voordat we ons verdiepen in de vraag hoever de invloed van Egypte op Griekenland reikte, nog een opmerking over de naam die de oude Egyptenaren aan hun land gaven: *Kmt. Kemet* (zoals het meestal wordt gevoiciseerd) betekent 'het zwarte land': het slaat op de zwarte, vruchtbare bodem van het Nijldal, die wordt onder-

scheiden van de omringende woestijn, *Dšrt*, 'het rode land'.²² De naam zegt dus (anders dan afrocentristen niet moe worden te herhalen) niets over de huidskleur van de inwoners van het land in de Oudheid, net zomin als 'het rode land' impliceert dat de Egyptische woestijn werd bewoond door Native Americans.

Schatplichtigheid en diefstal

Het tweede centrale leerstuk van het afrocentrisme is de stelling dat de Griekse beschaving 'in hoge mate schatplichtig aan Kemet' is geweest.²³ Die schatplichtigheid zou het resultaat zijn van een proces van cultuuroverdracht dat vele eeuwen zou hebben geduurd. Zo zou Griekenland in het tweede millennium v.Chr. deel hebben uitgemaakt van het imperium van de heersers van Egypte; tijdens hun heerschappij zouden, onder directe Egyptische invloed, de Griekse taal en cultuur gestalte hebben gekregen. In de visie van Cheick Anta Diop vond deze cultuuroverdracht vooral plaats ten tijde van het Nieuwe Rijk (vanaf ca. 1550 v.Chr.). Bernal wilde het proces eerder laten beginnen: hij kende een rol toe aan de Hyksos, invallers uit de Levant die in de achttiende eeuw v.Chr. de macht in Egypte naar zich toe trokken en die in Griekenland aan de wieg van de Myceense beschaving zouden hebben gestaan.²⁴

19 [Aristoteles], *Problemata* 898b.

20 Philostratus, *Vita Apollonii* 6.2: *melainontai* [...] *hētton Aithiōn* [...] *mallon Aigyptiōn*.

21 Zie verder Frank M. Snowden, Jr., 'Bernal's "Blacks", Herodotus, and other classical evidence', *Arethusa* 22 (1989) 83-95; Shavit, *History in black*, 152-157.

22 Kemp, *Ancient Egypt*, 21-22; Alan B. Lloyd, *Ancient Egypt. State and society* (Oxford 2014) 174.

23 De formulering is van Djehuti Ankh-Kheru, *Gezegend en vervloekt*, 46.

24 Cheick Anta Diop, *Civilization or barbarism. An authentic anthropology*, Yaa-Lengi Meema Ngemi vert. (New York 1991) 85-102; Martin Bernal, *Black Athena. The Afroasiatic roots of classical civilization II. The archaeological and documentary evidence* (New Brunswick NJ 1991) 320-408.

De opvattingen van Diop en Bernal hebben gemeen dat zij voor het tweede millennium een langdurige en grootschalige Egyptische (Diop) of Levantijns-Egyptische (Bernal) aanwezigheid in het Egeïsche gebied veronderstellen; beide auteurs dachten in termen van kolonisatie. Voor de diepgaande invloed die zo'n overheersing op de materiële cultuur moet hebben gehad, mag men duidelijke archeologische aanwijzingen verwachten. In Nubië en de Levant, gebieden die in de Late Bronstijd tot het Egyptische imperium behoorden, zijn zulke aanwijzingen overvloedig aanwezig; in het Egeïsche gebied schitteren ze door afwezigheid.²⁵

Behalve aanwijzingen voor de invloed van de koloniale overheersers op de materiële cultuur zou men ook sporen van de effecten van hun aanwezigheid op de taal mogen verwachten. Om een langdurige Levantijns-Egyptische overheersing van Griekenland aannemelijk te maken heeft Bernal dan ook geprobeerd aan te tonen dat het Grieks veel woorden uit het Egyptisch en Fenicisch heeft overgenomen, maar daarin is hij niet geslaagd.

Ter illustratie van zijn werkwijze een voorbeeld. Zoals we gezien hebben, gelooft Bernal dat de Hyksos in de achttiende eeuw v.Chr. Griekenland veroverden. In een tragedie van Aeschylus (vijfde eeuw v.Chr.) worden de dochters van Danaos die, komend uit Egypte, asiel zoeken in de Griekse stad Argos, 'smekelingen' genoemd. In het Grieks is dat *hiketides*: het meervoud van de vrouwelijke vorm van het zelfstandig naamwoord *hiketēs*; een alternatieve vorm van dat substantief is *hikesios*. Bernal betoogt dat het Griekse

hikesios oorspronkelijk de weergave was van het Egyptische woord *ḥq3-ḥ3swt*, 'heersers van vreemde landen', dat vanaf de derde eeuw v.Chr. in het Grieks werd weergegeven als *Hyksos*; de betekenis 'smekeling' zou secundair zijn. Vervolgens speculeert hij dat Aeschylus of diens bronnen zich bewust waren van de oorspronkelijke betekenis van *hikesios*, en dat de titel van de tragedie erop wijst dat de tragediedichter (of diens bronnen) weet hadden van de kolonisatie van Argos door de Hyksos in het tweede millennium v.Chr.²⁶

Taalkundig deugt dit niet. *Hiketides* komt van het Griekse woord *hikō*, dat 'aankomen' betekent. Bovendien heeft *hiketides* een i, terwijl *Hyksos* een i-grec heeft. Dat waren, anders dan nu, twee verschillende klanken. *Hyk* was de weergave van het Egyptische *ḥq3*, dat als **ḥōq* moet hebben geklonken.²⁷ Verder is de redenering illustratief voor Bernals even onbe-kommerde als methodisch aanvechtbare gebruik van mythische gegevens als aanwijzingen voor historische gebeurtenissen.²⁸ Overigens komen de dochters van Danaos wel uit Egypte, maar ze presenteren zich bij Aeschylus als Griekse vrouwen, omdat ze afstammen van Io, een uit Griekenland gevluchte prinses.

Het is waar dat zo'n veertig procent van de Griekse woordenschat van niet Indo-Europese oorsprong is. Maar Bernals claim dat deze woordenschat in meerder-

25 David O'Connor, 'Egypt and Greece. The Bronze Age evidence', in: Lefkowitz en Rogers, *Black Athena revisited*, 49-61, aldaar 60-61.

26 Martin Bernal, *Black Athena. The Afroasiatic roots of classical civilization I. The fabrication of ancient Greece 1785-1985* (New Brunswick, NJ 1987) 97.

27 Heinz J. Thissen, 'Zum Umgang mit der ägyptischen Sprache in der griechisch-römischen Antike', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 97 (1993) 239-252, aldaar 250.

28 Zie hierover Edith Hall, 'When is a myth not a myth?', in: Lefkowitz en MacLean Rogers, *Black Athena revisited*, 333-348.

heid of geheel op het Egyptisch of Fenicisch is terug te voeren, snijdt geen hout. Er zijn sterke aanwijzingen voor de volstrekt plausibele hypothese dat de meeste woorden ontleend zijn aan de taal die in Griekenland werd gesproken voordat de sprekers van een Indo-Europese taal, die zich zou ontwikkelen tot het Grieks, daar arriveerden. Dat tientallen Griekse woorden aan het Egyptisch of een Semitische taal ontleend zijn, wordt algemeen erkend, maar het zijn er veel minder dan Bernal beweert en de ontlening heeft in de meeste gevallen veel later plaatsgevonden dan het tweede millennium. Kortom, de taalkundige argumenten voor massieve Egyptische en Fenicische invloed op de Grieken in het tweede millennium v.Chr. zijn volstrekt onhoudbaar.²⁹

Voor een langdurige en omvangrijke Egyptische aanwezigheid in Griekenland in het tweede millennium v.Chr., laat staan voor overheersing van Griekenland door Egypte, bestaan geen solide aanwijzingen. Archeologische en tekstuele bronnen, die welsprekend getuigen van de Egyptische heerschappij over de Levant, ontbreken voor de gebieden rond de Egeïsche Zee. Argumenten gebaseerd op taalkundige gegevens rammelen aan alle kanten. Betekent dit dat de Minoïsche en Myceense beschavingen geen Egyptische invloed ondergingen? Natuurlijk niet. De Minoïsche en Myceense paleizen maak-

ten deel uit van een internationaal diplomatiek en commercieel netwerk dat het hele oostelijke Middellandse Zeegebied omvatte. Ongetwijfeld lieten ontwikkelingen elders, in Anatolië, Mesopotamië, de Levant en Egypte, de gebieden rond de Egeïsche Zee niet onberoerd; geen enkele serieuze onderzoeker ontkent dat de Grieken in allerlei stadia van allerlei volkeren van alles hebben overgenomen.³⁰ Maar voor een massieve, eenzijdige cultuur-overdracht van Egypte naar Griekenland is geen bewijs.

Meer in het algemeen kan geconstateerd worden dat het afrocentrisme wordt gekenmerkt door een extreem diffusionisme: de gedachte dat culturele systemen, steunend op complexe samenlevingen, kunnen worden overgedragen alsof het bankstellen of theeserviezen zijn, en dat vergelijkbare culturele verworvenheden door een 'lagere' van een 'hogere' beschaving moeten zijn overgenomen.³¹ Piramides in Midden-Amerika zijn in deze denkwijze onvermijdelijk afkomstig uit Egypte.³²

Als bloeitijd van de Griekse beschaving wordt al sinds de Oudheid de klassieke periode beschouwd: de vijfde en vierde eeuw v.Chr. Vanaf ca. 600 v.Chr. zien we

29 Jay H. Jasanoff en Alan Nussbaum, 'Word games. The linguistic evidence in *Black Athena*', in: Lefkowitz en MacLean Rogers, *Black Athena revisited*, 177-205, aldaar 185-189. Voor een vernietigende bespreking van Martin Bernal, *Black Athena. The Afroasiatic roots of classical civilization III. The linguistic evidence* (New Brunswick, NJ 2006) zie Jean-Fabrice Nardelli, 'Black Athena fades away. A consideration of Martin Bernal's linguistic arguments', *Exemplaria Classica* 17 (2013) 279-372.

30 Twee belangrijke publicaties op dit gebied zijn: Walter Burkert, *Die orientalisierende Epoche in der griechischen Religion und Literatur* (Heidelberg 1984); M.L. West, *The east face of Helicon. West Asiatic elements in Greek poetry and myth* (Oxford 1997).

31 Voor diffusionisme als kenmerk van afrocentrisme zie Shavit, *History in black*, 28-29 en 73-74.

32 De oudste beschaving van Midden-Amerika heeft volgens afrocentristen haar ontstaan te danken aan precolumbiaanse migranten uit Nubië en Egypte. Native Americans zijn wat minder gecharmeerd van deze theorie, die ook wordt omhelsd door Djehuti Ankh-Kheru, 'De man die Columbus ontmaskerde', <http://www.cultururu.com/index.php/page.590.html> (geraadpleegd 17 maart 2016). Zie verder Shavit, *History in black*, 230-247.

dat Grieken als Thales en Pythagoras zich gaan bezighouden met de vraag hoe de wereld in elkaar zit. Op den duur gingen zulke lieden ‘filosofen’ noemen. In de vijfde eeuw voegde de Athener Socrates aan hun onderwerpenrepertoire ethiek toe. De werken van Socrates’ leerling Plato en van diens leerling Aristoteles, die in de vierde eeuw v.Chr. in Athene onderwijs gaven, gelden nog steeds als hoogtepunten in de geschiedenis van de wijsbegeerte. Volgens afrocentristen hebben de Griekse filosofen hun inzichten van de Egyptenaren. Deze stelling is wel-sprekend verwoord in de titel van een boek uit 1954 van George James, *Stolen legacy*, dat door afrocentristen wordt beschouwd als een belangrijke bijdrage aan de geschiedenis van de filosofie.³³ Dit is niet de plaats voor een uitvoerige bespreking.³⁴ We vissen enkele krenten uit de pap.

James is ervan overtuigd dat alle aan Griekse filosofen toegeschreven opvattingen eigenlijk Egyptisch waren. Dat zou bijvoorbeeld gegolden hebben voor Pythagoras’ leer van de zielsverhuizing.³⁵ Hier bevindt James zich in goed gezelschap, want ook de geschiedschrijver Herodotus (2.123) dacht dat Grieken die de

zielsverhuizing verkondigden, hun wijsheid uit Egypte hadden. Het probleem is dat de Egyptenaren helemaal niet in reïncarnatie geloofden. Moderne geleerden ontkennen daarom de juistheid van Herodotus’ mededeling.³⁶ Sommige afrocentristen denken dat zo’n ontkenning hoort uit te monden in volledige verwerping van de desbetreffende bron en beschuldigen historici die bronnen kritisch benaderen, maar toch blijven gebruiken, van ‘selectief shoppen’.³⁷ Wie vertrouwd is met het historisch ambacht weet echter dat een bron naast controleerbaar onjuiste ook goede informatie kan bevatten.

De atomist Democritus (vijfde/vierde eeuw v.Chr.) had zich volgens James eveneens gelaafd aan Egyptische bronnen om vervolgens het resultaat als eigen wijsheid te presenteren. Een aanwijzing hiervoor vindt James in de gelijkenis tussen de Griekse term voor de kleinste, ondeelbare deeltjes die Democritus postuleerde als basiseenheden van de werkelijkheid (*a-tomos*, ‘on-snijdbaar’), en de naam van de Egyptische oergod Atum.³⁸ Hier redeneert James op soortgelijke wijze als Iman Wilkens, die ooit betoogde dat de Homerische epen zich niet in het Middellandse Zeegebied kunnen hebben afgespeeld, omdat de naam van de nimf Circe ondubbelzinnig verwijst naar Zeeuwse plaatsnamen met de uitgang ‘-kerke’, zoals Biggekerke.³⁹ De inderdaad ongelooflijke bibliografie die Democritus in de antieke bronnen wordt toegedicht, verklaart James

33 G.G.M. James, *Stolen legacy. The Greeks were not the authors of Greek philosophy, but the people of North Africa, commonly called the Egyptians* (New York 1954). Djehuti Ankh-Kheru, *Gezegend en vervloekt*, 47: ‘Een belangrijk boek dat de authenticiteit van de Griekse filosofie ter discussie stelt’; zie ook Bernal, *Black Athena I*, 38.

34 Zie daarvoor Mary Lefkowitz, *Not out of Africa. How Afrocentrism became an excuse to teach myth as history* (herziene uitgave; New York 1997). Tijdens het debat aan de VU van 27 juni 2015 noemde Djehuti Ankh-Kheru Lefkowitz ‘een joodse mevrouw’; vgl. voor de achtergrond van deze etnische etikettering: Schmitz, ‘*Ex Africa lux?*’, 43-44.

35 James, *Stolen legacy*, 71-72 en 91-92.

36 Walter Burkert, *Lore and science in ancient Pythagoreanism*. Vert. Edwin L. Minar, Jr. (Cambridge, MA 1972) 126.

37 Djehuti Ankh-Kheru, *Gezegend en vervloekt*, 42.

38 James, *Stolen legacy*, 147-149.

39 Zie Eric M. Moormann, ‘Homerus op drift. Theorieën over Troje en Ithaka’, *Hermeneus* 63:3 (1991) 206-211.

met een gedurfde hypothese: Anaxarchus, een tochtgenoot van Alexander de Grote, zou zich tijdens diens verovering van Egypte (332 v.Chr.) 'access to the Egyptian Library and Museum' hebben verschaft en een gedeelte van zijn buit in de vorm van boeken aan Democritus (overleden in 370 v.Chr.) hebben doorverkocht.⁴⁰

De chronologische onmogelijkheid behoeft geen betoog.⁴¹ Maar wat was 'the Egyptian Library' waaraan Anaxarchus zich zou hebben vergrepen? Dat moet wel de 'Royal Library in Alexandria' zijn, waarvan James herhaaldelijk vertelt dat deze door Aristoteles in samenwerking met Alexander de Grote is geplunderd.⁴² Klaarblijkelijk dacht James dat Alexandrië al bestond voordat de stad door Alexander werd gesticht; dat de Macedonische koning op zijn veldtocht werd vergezeld door Aristoteles (die in Athene zat); en dat in het Alexandrië van vóór Alexander een Koninklijke Bibliotheek was gevestigd (die in de vroege derde eeuw zou worden gesticht). De diefstal van het Egyptische erfgoed heeft dus plaatsgevonden in een stad die nog niet was gesticht, door een filosoof die een alibi had, en in een instelling die nog niet bestond.⁴³ Wie dit niet onderwezen wil zien 'verkondigt de ideologie van de witte suprematie'. *The defense rests its case.*

Over de auteurs

Gerard Boter en **Jaap-Jan Flinterman** zijn respectievelijk hoogleraar Griekse Taal- en Letterkunde en universitair docent Oude Geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

E-mail: g.j.boter@vu.nl

j.j.flinterman@vu.nl

⁴⁰ James, *Stolen legacy*, 78-79.

⁴¹ Lefkowitz, *Not out of Africa*, 144.

⁴² James, *Stolen legacy*, 45-49, 125-130 en 153-154.

⁴³ Vgl. Lefkowitz, *Not out of Africa*, 137.